

A tudomány, ha osztály. A Színház- és Filmművészeti Szövetség Tudományos Osztályának első éveiről

JÁKFALVI MAGDOLNA

„A Tudományos Osztálynak feltétlen feladata azonban az, hogy bár közvetett úton, de valóban tudományos munkával hozzájáruljon a Szövetség munkájának fejlesztéséhez. Ezért a Tudományos Osztály fejlődésének következő szakaszát elsősorban a valóban tudományos munka fejlesztésének kell szentelni. Egyéssz az osztály tudományos munkatársi által végzendő kutató és feldolgozó munka, másik, a függetlenített munkatársak által szervezett, de a Szövetség tagjai, illetve külső munkatársak által megvalósítandó elméleti, feldolgozó és kutató munka útján.”¹

A tudományos közösségek működése legtöbbször érzékelhetetlen hagyományívet követ, tanítványok, olvasmányok rendje alakítja ki azt a kulturális tőkét (Bourdieu értelmezésében), mely a szakmát valamennyire láthatóvá teszi a professzionalizációs folyamatokban. A színháztudomány mint szakma intézményi megjelenése Magyarországon inkább kezdéseket tudhat magáénak, a tanulmány ezek közül az egyik kezdést, a Színház- és Filmművészeti Szövetség Tudományos Osztályának tudománycsinálási elképzeléseit mutatja be.² A kutatás, 1949–1954 közötti levéltári forrásokra koncentrálna, az államosítás és az újjáépítés kettős hatalmi akaratában vizsgálja a tudományintézmény szerve-

zeti kereteit, pénzügyi lehetőségeit, politikai direktíváit és keresi azokat a szövegeket, melyek elvezethetnek az első pécsi egyetemi munkacsoport, az első veszprémi tanszék, az első philther-műhely megalapításához.

A színháztudomány intézményesülése Európában az első lépés a színházról szóló tudományos beszéd kialakulásában.³ A diszciplína a húszas évek elején jelenik meg, egyetemekhez és kutatóintézetekhez kötődik, ám Magyarországon más a helyzet. A második háború után, 1949-ben megalakult Színház- és Filmművészeti Szövetség, mely működésének harmadik évében létrehozta Tudományos Osztályát, majd a belügyminiszter 1957. április 20-án (a szövetség egészét) feloszlatta. Kutatásunk arra fókuszál, mit jelent ebben a nyolc évben a színháztudomány, ki lehet színháztudós, milyen kezdeményezések, terek, koncepciók villannak elének, tehát miként formálódott a magyar színháztudomány gyakorlata és intézményrendszere olyanná, amilyennek ma, a politikai rendszerváltás után harmincöt évvel észleljük.

A minta

„A szövetség tudományos osztálya 1952. augusztus elsején a Szovjetunió Színházi Szövetsége (V.T.O.) tudományos intézetének

¹ HU-MNL-OL-P2143 2d 26t TUD_OSZT., *Feljegyzés* (aláírás nélkül, dátum nélkül, kb. 1953). 2. (a továbbiakban: TudOszt feljegyzés).

² A tanulmány az OTKA 142520. számú, *A realista színház újjáépítése: Játéktörténet 1945–1989 között* című projektjének keretében készült.

³ A magyarországi előzményekről lásd Magdolna JÁKFALVI, „Changes: The Rise of Theatre Studies as an Academic Discipline in Hungary”, *Theatron* 16, No. 4 (2022): 3–15, <https://doi.org/10.55502/the.2022.4.3>.

mintájára alakult.”⁴ A tudományszerkezet mintázata a szakmai, öndefináló közösségek létrehozását sürgette, s általános hatalomgyakorlási technikának tekinthető,⁵ hogy a direktívák érvényesítését illetően erős (szak)politikai kontrollal, komoly ellenőrzéssel tervezték a működést. A tudománytörténeti jelenség észlelésekor eredményre vezethet az eredeti szovjet-orosz minta fellelése is, azonban a jegyzőkönyvek sokasága és nyelve olyan közösségi aktivitást mutat, mely az egyszerű történelmi mintakövető narratíva helyett a közösségi dinamika felrajzolását igényli.⁶ A tudományszerkezet korabeli szovjet mintája⁷ a Szövetség munkatársai előtt ismeretlen, így ebben a tanulmányban sem a vélt szovjet mintát, hanem a megképzett, szovjet-szerű tudományszerkezet kialakulását követjük.⁸ Paul Ricoeur felismeréséből inspirálódva, miszerint a társadalmi tények mellett a társadalmi képzelet is

⁴ 1955-ben a Tudományos Osztály munkaterve, aláírás nélkül, 14 sűrűn gépelt oldalban összegzi feladatait.

HU_MNL_OL_P2143_2d_26t_TUD_OSZT_MUNKATERV_1955. január 7., 1. oldal.

⁵ Philip Ross BULLOCK. „Staging Stalinism: The Search for Soviet Opera in the 1930s”, *Cambridge Opera Journal* 18, No. 1 (2006): 83–108,

<https://doi.org/10.1017/S0954586706002114>.

⁶ A biográfia és a történetírás hatáiról lásd Sabina LORIGA, „Történet- és életrajzírás a 19–20. században”, ford. KOVÁCS Ákos András, *Korall*, 44. sz. (2011): 5–29.

⁷ Murray FRAME, „Cultural Mobilization: Russian Theatre and the First World War, 1914–1917”, *The Slavonic and East European Review* 90, No. 2 (2012): 288–322,

<https://doi.org/10.5699/slaveasteurorev2.90.2.0288>.

⁸ Inna SOLOVYOVA, „The Theatre and Socialist realism, 1929–1953”, in *A History of Russian Theatre*, eds. Robert LEACH and Victor BOROVSKY, 325–357 (Cambridge: CUP, 1999).

az elemzés tárgya lehet,⁹ az 1949-ben elképzelt, majd 1952-ben elindított, végül 1957-ben átalakított Tudományos Osztály létét, működését, felépítését a kutatók saját élettapasztalatait rekonstruálva közelíthetjük meg.

A Tudományos Osztály, a nevéből következően, kell, hogy tartozzon valahova. Az átlamosítás utáni szakmai szerveződések idején két Tudományos Osztály alakul: az egyik a Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség kereteiben, a másik a Színházművészeti Főiskolán, s a név azonosságából adódik, hogy a szakmai előadásokban, a hivatkozásokban, sőt még a levéltári dossziékban is rendre összekeverednek dokumentumaik, hiszen szinte kizárólag a tudománycsinálás szervezeti kereteit keresik, s a kezdeti években ebben ki is merül tevékenységük.

A színházról folytatható tudományos beszéd igénye is két irányból fogalmazódik meg: egyrészt a Szövetségbe tömörült szakmai vezetők felől, másrészt a képzés intézménye, az Akadémia felől, s innen töredékeiben a tudományszerkezési minta is látható. Az Akadémia igazgatója 1945-től Hont Ferenc, aki a Színiakadémia igazgatójaként Főiskolává szervezi az intézményt. Hont a (kétségkívül szovjet mintára) átalakuló magyar felsőoktatásba beszervezi a művészeti képzést, és felismeri, hogy a művészetről szóló tudományt, a tárgyát kutató diszciplínát is helyben, a Főiskolán érdemes és lehet létrehozni. Hont Ferenc kéziratos naplójából követhető, hogy bár csak felületes tudással bír a szovjet színházi felsőoktatásról, hiszen egy moszkvai baráti társaságban lefirkantott jegyzet alapján képzelet el a főiskolai alapképzést,¹⁰

⁹ Paul RICOEUR, „Bevezető előadás: Tanulmányok az ideológiáról és az utópiáról”, in *Politikai antropológia*, szerk. ZENTAI Viola, 116–126 (Budapest: Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, 1997).

¹⁰ HONT Ferenc naplója, 1–80. füzet. 1941–1979. Gépirat, PIM–OSZMI, kézirattár, Hont-hagyaték, GY/744. 9. füzet, 44–47. (1945.

mégis megtapasztalja a hatalomkoncentráció szervezeti előnyeit. Hont tudományos minta nélkül, saját elképzeléssel és a tudomány magyarországi intézményeitől távol alakítja ki a színházművészetet tárgyál választó tudomány intézményes kereteit: a Tudományos Osztályt a Főiskolán. Hont mellett a Szövetség törekvései is láthatóak, de itt nemhogy a minta, de a domináns vezető alakja sem rajzolódik elénk.

Az igény

A színházi szakmát az államosítás korai pillanatától két szakmai szervezet képviseli, az 1950. februárjában létrehozott Szakszervezet (Magyar Művészeti Dolgozók Szakszervezete) és az 1949. november 10-én megalapított Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség,¹¹ ez utóbbi tartja össze, irányítja és ellenőrzi a színházi és a filmes szakmát.¹² Az 1949–1956 közötti kongresszusok és ülések sokaságán látszik, hogy a szovjet rendszer új ideológiája a művészeti szcena résztvevőinek ismeretlen és jórészt követhetetlen, ezért az első hónapokban, már 1950-ben Nagy Adorján színművész, a Főiskola legendás, 1949-től nyugdíjas beszédtanára így fordul a Szövetség elnökségéhez:

„Meg kell szervezni, hogy a Színháztudományi Intézet alkalmazott tudom-

május 8.) Oroszul szerepelnek a kurzusok nevei.

¹¹ *Szabad Nép*, 1949. nov. 10., 4.

¹² Létrehozásának körülményeit és első éveinek működésének dokumentumait 2022-ben forráskiadványban tettük nyilvánosan elérhetővé. Lásd JÁKFALVI Magdolna, KÉKESI KUN Árpád és RING Orsolya, szerk., 1951. *Források a magyar színházzakmai közéletből* (Budapest: Theatron Műhely Alapítvány, 2022), <https://theatron.hu/theatron/1951-forrasok-a-magyar-szinhazzakmai-kozeletbol/>.

mányt teremtsen és teremthessen. (Pl. úgy tudom, hogy a Nemzeti Színház a „Revizor” előadására készül. Kérem, értesítsék a rendezőt, hogy az Eötvös-kollégium könyvtárában megtalálhatja a darab 100 éves színpadi életének orosz nyelvű leírását, bő képanyaggal együtt.)”¹³

Az alkotók felől értett tudományos munka háttérmunka, a tudós archiválói képességét helyezi előtérbe, vélhetően az a legismertebb tudósi magatartás. Már a Tudományos Osztály szervezésének kezdetekor háttérbe szorul a rendszeralkotó, az elemző, a teoretizáló kutatás. A Szövetségnek azonban a székházon kívül nincs se fizikai, se személyi infrastruktúrája, így a Szövetség titkára, Horvai István azt látja megoldhatónak, ha

„a tudományos munkát a területről egy-egy feladaton időlegesen függetlenített munkaközösség végzi, megállapított terv szerint. A kidolgozandó témákat és a tudományos munkát végző kádereket a Népművelési Minisztérium Színház- és Filmfőosztálya a Szövetségre támaszkodva jelöli ki.”¹⁴

A függetlenített munkaközösség, vélhetően a pártmunkások függetlenített státuszára mintázva, a kutatókat kiemelte volna a Szövetség költségvetéséből és teljes adminisztrációjából, s a felszólalásokból vélelmezhetően a Minisztériumra terhelte volna rá mind az infrastruktúra működtetését, mind a tu-

¹³ Nagy Adorján levele a Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség elnökségének – 1950. *Jelzet: MNL OL P 2143-85. tétel. 1950.*

¹⁴ Horvai István értékelő-összegző beszéde. Gyorsírói jegyzőkönyv a Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség évi közgyűléséről – 1951. szeptember 9. *Jelzet: MNL OL 276. f. 89. cs. 396. őe.* In JÁKFALVI, KÉKESI KUN és RING, 1951. *Források a magyar...*, 112–168, 127.

domány ideológia kontrollját. Horvai felszólalása végén kötelező elemként használja az állandó ornamentikának látszó mondatot: „Tudományos munkánk megsegítésére fel kellene venni a kapcsolatot a megfelelő szovjet tudományos intézetekkel.”¹⁵ A kapcsolatfelvételt igényként megfogalmazzák, az archívumok azonban csak szovjet művészek műhelyelőadásairól őriznek dokumentumokat. A tudományos munkát vélhetően azért kell megindítani, mert a Szövetség az 1950-es pártkritika után belátta, hogy a szakma felől, a szakma érdekeit előtérbe helyezve kell az elméleti kérdéseket feltenni. Számtalan vitákon tisztázzák a színjátszói gyakorlatból rendre előkerülő témákat, mint „pld a (»kettős kötöttségű hős«, a kritika kérdése, színjátszásunk helytelen iránya: ösztönösség, naturalizmus, önmutogatás stb.)”¹⁶ Mégis úgy látják, hogy hiába gyakorol önkritikát Várkonyi Zoltán és Apáti Imre, a két polgári múlttal megküzdő rendező, hiába küzd a „burzsoá befolyás” és beidegződés ellen Gyárfás Miklós saját darabjának megbíráásával, az értékelés visszhangtalan maradt, mert „nem hatott ki eléggé a színházi munka gyakorlatára”.¹⁷

A tudományra való igényt a színházcsinálók fogalmazzák meg, rendezők és színészek, a kontroll politikai akarata találkozik az intézményesülés szakmai akaratával és azzal a belátással, hogy a tudományt akaróknak kell megteremteni a tudományt magát. Ez a saját tudomány azonban mégsem a bölcsészettudomány meglévő eszközkészletével kezdi meg működését, hiszen akár a pozitívizmus (Horváth János, Paizs Dezső), akár a szellemtörténet (Szerb Antal) formáival ismeretlen területnek, idegen közegnek hat. Az idegenség a Szövetség diskurzusigényeit nézve, 1949 után, nem elsősorban a szovjet idegenséget jelentette, nem is a nyelv és a

kultúra idegenségét, hanem a tudomány idegenségét: a bölcsészetét.

A feladat

Az 1949-es tudományakarát sajátosan felerősíti a színházról való rendszeres gondolkodás korábbi eredményeit. Akár Gyulai Pál dramaturgiai, akár Hevesi Sándor rendezői szempontrendjét követő írásokat nézzük, azok a (magyar) színház történeti és működésbeli eseményeit foglalták narratív és értelmezői keretbe.¹⁸ A színházstudomány elsődleges célja kérdéseket feltenni a színházművészet esztétikai jellegzetességeinek működéséről, mibenlétükről, történeti szerveződő folyamatáról, s Vörösmarty *Dramaturgiai lapokjából* egészen Németh Antal mimográfiájáig¹⁹ a tudományakarat ezt a diszciplináris alapvetést fogalmazta meg újra és újra. A színházstudománnyal foglalkozó közösség célja a szakma professzionalizálása, azonban a Szövetség idején ez a cél a nemzeti kánonrend megalapozása helyett a szakma *ideájának* megfogalmazása felé fordul. 1952-ben a Szövetség tehát ambicionálja egy Tudományos Osztály létrehozását az 1951-es közös, szakmai akarat jegyében és az alábbi bekezdésben összegzi (aláírás nélkül, névtelenül) a Szövetség tudományos osztályának feladatát:

Az osztály „feladata, hogy mint a szövetség munkájának egyik döntő részese, segítsen megvalósítani annak célját: színház- és filmművészetünkben diadalra juttatni a szocialista realizmus

¹⁵ HORVAI értékelő..., 127.

¹⁶ Uo., 120.

¹⁷ Uo.

¹⁸ GYULAI Pál, *Dramaturgiai dolgozatok* (Budapest: Franklin Társulat, 1908); HEVESI Sándor, *Az előadás, a színjátszás, a rendezés művészete* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1965).

¹⁹ NÉMETH Antal, „Mimográfia Sugár Károly Calibanjáról”, in *Új színházat!*, vál. és szerk. KOLTAI Tamás, 50–56 (Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó, 1988).

elveit, hogy művészeink alkotásai határozatosan segítsék hazánk szocialista építését, a párt és a kormány kultúrpolitikájának megvalósítását. Feladata, hogy a marxista világnézet szellemében vezető művészeink összefogásával segítse tisztázni művészetünk elvi kérdéseit.”²⁰

A feladat várhatóan ideológiai természetű és láthatóan a művészek elé magasodik, különlegessége mégis az osztálystruktúrában rejlik. Az osztály mint egység a minisztériumok szervezeti hálóját feltételezi, s ez a Tudományos Osztály a Szövetség részeként jön létre a Dramaturg, a Rádió stb. (Szak)osztállal együtt. De míg egy dramaturg a művészi munkáját elvégzi valahol, valamelyik színházban, s csak a napi munkáján túli, a továbbképzéséhez, a tájékozódásához szükséges feladatok és információk várják a Szövetség Szakosztályában, addig a tudós mintája, a tudomány művelőjének típusa nem adott. A nagyobb egyetemeken Bölcsészettudományi Karán tanító tudósok nem kerülnek a színházi szakma látókörébe, a Szövetség a tudományt nem tudja szakmai autoritáshoz kötni. Így, bár a kutatás tudósok köré gyűlt tudós csapattal tervezhető, az Osztály félre teszi a kínáló akadémiái mintát, s a feladatok elvégzését agilis tudományszervezőkre és aktív színházrendezőkre bízta. A Tudományos Osztály előtt álló feladatok ekként tudománydisszeminációra és a színházi esemény folyamatában előkerülő helyzetek elemzésére koncentrálnak. A szovjet játékminta megértése, megtanulása és népszerűsítése elsődleges feladat, tehát a Szövetség frissen létrehozott osztályán a nagy mester, Sztanyiszlavszkij módszerének tanulmányozására összpontosítják az energiákat. Legfő-

képpen azért, mert a színháztudomány gyakorlata érzékelhetetlen, a szovjet minta láthatatlan, ellenben egy orosz módszeralkotó, Sztanyiszlavszkij biztos pontot kínál. A Szövetség Tudományos Osztályának 1952–1956 között Mészöly Tibor színész a vezetője, s az a Hegedüs Tibor színész a tagja, ki már 1946-ban Sztanyiszlavszkijt fordít.²¹ Innen nézve természetesnek tűnik, hogy a diszciplína csakis Sztanyiszlavszkij felől tudja magát definiálni. A tudományos munka alapja, a fordításokon túl, egy Sztanyiszlavszkij forrás- és idézetgyűjtemény létrehozása lesz, erre létrehozunk egy szervezeti egységet az Osztályon belül, ezt 1955-ben Sztanyiszlavszkij-kabinetnek nevezik.²² A kabinet elsősorban gyűjt, s ez a mennyiségi gyűjtés jelenti az alapját a szocialista tudománynak, s csak ennyiben jelenik meg a pozitivista irodalomtörténet gyakorlata a kabinet napi rutinjában. Ugyanakkor ennek a gyűjtésnek köszönhetően „megtalálható bármely felvetődő színházelméleti kérdéshez a megfelelő Sztanyiszlavszkij, illetve Nyemirovics-Dancsenko vélemény, továbbá ezzel kapcsolatban tanítványaik és értelmezőik állásfoglalása.”²³ A Sztanyiszlavszkij-kabinet gyakorlati kérdésekre keres autoriter válaszokat, s a tudományt nem kérdező folyamatnak, hanem válaszgyárnak pozícionálja. Nemzedékek nőttek fel abban a kritikai hagyományban, mely a tudományt válaszokat gyártó gyakorlatnak éli meg, ahol a kérdés, a kutató gondolkodás a bizonytalanság jele. Az induló tudományos osztály munkatársai mégis joggal érezhetik, hogy „Szovjetunió kívül sehol meg nem lévő alaposság”²⁴ elérése ezzel a Sztanyiszlavszkij-kabinettel a munkatársaknak motiváci-

²⁰

HU_MNL_OL_P2143_2d_26t_TUD_OSZT_MUNKATERV_1955. 1. oldal (a továbbiakban: TudOszt munkaterv).

²¹ Igaz, Hapgood autorizált fordításából dolgozik. SZTANYISZLAVSZKIJ, *Egy színész felkészül*, ford. HEGEDÜS Tibor (Budapest: Atheneum, 1946).

²² TudOszt munkaterv, 7.

²³ Uo., 5.

²⁴ Uo.

ót, a Szövetség vezetőinek visszaigazolást nyújt, mindemellett hangsúlyozzák, hogy ennek a tudományos munkának elsősorban a színházi igényeket kell szem előtt tartania. A Szövetségben, így annak Tudományos Osztályában is az alkotóké, színészeké, rendezőké, dramaturgoké a főszerep, ők fogalmazzák meg elvárásaikat. Magyarországon intézményes szinten a színházművészek jelölik ki a tudomány kereteit.

Nagy Adorján kérését követve úgy tűnik, a színháztudomány indulása alkalmazott tudománygyakorlat leginkább, s annyiban irodalomtudomány, amennyiben forráskritika, fordításkritika a módszertana. Érezhető, de nem tematizált nehézséget jelent annak megtalálása és definiálása, mi a színház tudománya, s mit kutat a Tudományos Osztály. A választ a „megrendelőtől”, a szakmától várják, és Sztanyiszlavszkij és Sztanyiszlavszkij előtti színházi szakemberek írásából, levelezésekből vélik kiviláglani. A „múltunk helye”²⁵ különös formában tematizálódik az osztály munkatervében, a „haladó hagyomány legértékesebb részét”²⁶ színházesztétikai kötetben tervezik kiadni, hiszen ez marad a mozgástér: mit mond Sztanyiszlavszkij és mit mondanak a haladó narratívába rendezett múltbéli magyarok. Azonban az osztálynak nem meglepő módon nem feladata a tudománytörténeti hagyomány felállítása, nem láttatják „múltunk helyét”, a történelmi folyamatokat (például az igazolóbizottsággal még 1951-ben is viaskodó Németh Antalt),²⁷ s nem láttatják rajta keresz-

tül a polgári színházi múltat. Tehát a háború utáni évtizedekben a drámai mű jelentésstruktúrájára fókuszál az elemzés.

A feladatvégzés

Az 1952-ben felálló Osztály a munkát **A** és **B** csoportra osztva végzi, s bár csak találgathatunk a munkatervekből, az **A** csoport mintha a történet, a **B** csoport pedig az elmélet öszszegzéseire fókuszálna. A **B** csoport a marxista nevelés segítésére jött létre, esztétikai nevelési programot dolgoznak ki a színházakba, hét részből álló továbbképzésben készítik fel a művészeket a szovjet rendszerre 1955-ben (!). Az előadások a (1) dialektikus és történelmi materializmus, (2) a művészet-történeti harcok a formalizmus és a realizmus között, (3) valóságábrázolás és naturalizmus (4), tipikus és egyéni, (5) tartalom és forma, (6) formalizmus és dekadens művészetek, (7) szocialista realizmus és pártosság témakörét rajzolják fel. A feladatkiosztás alapján megerősödik feltevésünk, hogy az **A** a színháztudományi kutatás, a **B** pedig az ideológiai megfigyelő csoport, s ez a megfigyelés itt, a Szövetség Tudományos Osztályán, a nem tudósi területen válik gyakorlattá.

A feladatvégzés leghatékonyabb eszköze az agitációs-propaganda metodikával végzett ismeretterjesztés. Ez a politikai beszédaktus ismerős forma, a diafilm korszerű prezentáció, sikere van, olyannyira, hogy például 1955-ben a Tudományos Osztály munkatársai megtudják, hogy a rendezők sok esetben nem továbbítják a színészek felé a tájékoztató anyagokat, akkor úgy döntenek, hogy kifejezetten a színészeket keresik fel, őket szólítják meg, nekik tartanak előadást a helyes szerepértelmezésről.²⁸ Ez a diavetítéssel egybekötött direkt edukálás valószínűsíthetően a dráma- és színháztörténeti

²⁵ Uo., 6.

²⁶ HÁY Gyula, „Előszó”, in *A magyar dramaturgia haladó hagyományai*, szerk. CSILLAG Ilona és HEGEDÜS Géza, 5–9 (Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó, 1953).

²⁷ POROGI Dorka, „Németh Antal igazolásainak feltáró bibliográfiájáról”, in *Németh Antal igazolásai 1945–1947*, szerk. POROGI Dorka, 8–11 (Budapest: Theatron Műhely Alapítvány, 2022),

<https://theatron.hu/theatron/nemeth-antal-igazolasai-1945-1947-forraskiadvany/>.

²⁸ TudOszt munkaterv, 13.

ismeretek átadását jelenti, sokszor korábbi neves előadásokból vetítettek képeket.²⁹ A képekkel illusztrált, rendkívül egyszerű állításokat hordozó, ismeretterjesztő vetítések egyrészt bátorítóan vezetik be a vidéki színházakat az új esztétikai és politikai nyelv formáiba, másrészt felvázolják az új magyar dráma- és színháztörténeti kánont.

*A párhuzamos intézmények:
Tudományos Osztály a Főiskolán*

A Szövetség Tudományos Osztályának előintézménye a Főiskolán Hont Ferenc kezdeményezésére létrejött Tudományos Osztály. Ez az egyetlen kísérlet, mely felsőoktatási intézményhez, igaz, művészeti képzéshez rendeli a tudomány működését. A Szövetség 1951-es éves közgyűlésén Horvai István, még a Szövetség titkáráként, úgy fogalmaz:

„Nagy segítséget jelent mindnyájunknak a Főiskola Tudományos Osztályával közösen szerkesztett *Színházi Tájékoztató*, amely a szovjet színművészet eredményeit is ismerteti, szovjet cikkeket magyar fordításban. Megjegyzendő, hogy hamarosan átalakul színház- és filmtájékoztatóvá.”³⁰

A *Színházi Tájékoztató* 1951-es számainak³¹ tartalomjegyzékéből is kiviláglik a tudomány

²⁹ Lásd HONT Ferenc és BAJCSA András, „A magyar színészet hőskora”, diafilm, 1956, [http://diafilm.osaarchivum.org/public/?fs=2121&search=2&page=.](http://diafilm.osaarchivum.org/public/?fs=2121&search=2&page=.”)

³⁰ HORVAI értékelő..., 120.

³¹ A *Színházi Tájékoztató* 1951-es évfolyamából hét számot egybekötve a Színház- és Filmművészeti Egyetem Könyvtárának pincéjében találtuk meg a könyvtárosokkal (D-525 jelzet). Az írógéppel sokszorosított periodika (feltehetően később) bekötött példányai sem borítót, sem kolofont nem tartalmaznak.

intézményétől elvárt feladat: elsődlegesen a közvetítés, másodlagosan a propaganda területét kell kitöltenie. A rendelkezésünkre álló hét szám kizárólag a szovjet színháztudomány forrásait hozza az olvasó elé, a lapszemle is a szovjet lapokat ismerteti, ugyanakkor döntő súllyal mégis szakmai kérdések és gyakorlati felvetések sorakoznak az oldalakon. A *darab eszméje* (Gorcsákov), *Színpadi alakítások a Revizorból* (Tirászpolszkája), *A színész helye a munkások sorában* (Gorbatov), *A nézők konferenciája* (Morscsihin), *A tájkép a színházi díszlettervező művészetében* (Szokolova).³² A lapszámokból is látható, hogy a megkérdőjelezhetetlen autoritás természetesen Sztanyiszlavszkij, akinek írásai mellett módszere is domináns elemzőtechnikaként kerül közvetítésre. A *vezető pártfunkcionárius alakja a moszkvai színházak új előadásáiban* (Zubkov) című írás mutatja a csak a színházakra nehezedő új játéktechnikai feladatot: új karaktereket, új élethelyzeteket kell megjeleníteniük, ehhez nincs más technikájuk, mint az ismert módszer. A lefordított tanulmányok, írások kizárólag színészek, rendezők, alkotó emberek gondolatait összegzik, a kérdések a színházi szakma felől hangoznak fel, legyen szó drámai nyelvezetről (Boriszov, OSZSZK színész), jellemekről (Merkurjev), s lenyűgöző az a szakmai alaposág, amivel meg akarják érteni a „sztálini korszakot”.³³ A *Színházi Tájékoztató* 1951/1. számában alapos elemzést ad Velehova szerzőtől a Kis Színházban Cigankov rendezésében bemutatott *Revizorról*, melyet azonban Tirászpolszkája saját emlékekre alapuló karakterelemzése követ nyolc újságoldalon át,³⁴ de

³² A szovjet szerzők vezetéknevvel szerepelnek, a nevek fordításakor és átírásakor még nincs meg a női alaknév és az ótcsesztvo, az apai név jelölésének magyar gyakorlata.

³³ *Színházi Tájékoztató*, 3. sz. (1951): 479.

³⁴ Nagyezsda Lyvovna TIRASZPOLSZKÁJA, „Színpadi alakítások a »Revizorból«”, részlet

az előadás rendezőjének, Mejerholdnak a nevét nem ejthetik ki, hiszen még Sztálin él. Mejerhold helyett Csehovról, az előadásról és a színészi munkáról engedélyezett a beszéd.

A *Tájékoztató* bőséges forrást kínál a színháztudomány szovjet korszakának alakulástörténetéhez, s vélhetően alátámasztja annak szükségességét, hogy 1952. novemberében, párhuzamosan a Szövetség Tudományos Osztályának létrehozásával, megalapítsák az Országos Színháztörténeti Múzeumot, melynek Hont Ferenc lett az igazgatója. Hont ekkor már nem igazgatója a Főiskolának, de a minisztérium osztályvezetője, s személye köti majd össze a különféle kutatóhelyeket. Hont 1954-ben a Népművelődésiügyi Miniszterhez fordult egy centralizáló javaslatl, ³⁵ s vélhetően ennek következtében megindul az új gyűjteményépítés, s megindul az, ami a tudománypolitika számára izgalmasabb: egy új kutatóközösség megalakítása. A Múzeumban Cenner Mihály, Staud Géza veszik fel a munkát, s ugyan Cenner színházdramaturg, Staud színházrendező, s hozzájuk majd 1958-ban csatlakozik Dömötör Tekla, aki a magyar színjátékszokások hagyománytörténetét írja meg. Úgy tűnik, a Szövetség Tudományos Osztályának koncepciója sikeren bekapcsolódik egy új intézmény kereteibe, s a szervezeti és múzeumi háttérrel elindulhat a színháztudomány intézményesülése.

A rendszeresség és a folytonosság a tudományműködés alapja, a Tudományos Osztály a következő három területre koncentrálva kezdi a tudományszervezést. Könyvtárt alapítanak, mely a szövetség könyvtárának be- és elfogadását jelenti (ezt az OSZMI-s könyvek pecsételésén még követhetjük).

az *Orosz színjátszás múltjából* című kötetből, *Színházi Tájékoztató*, 1. sz. (1951): 38–45.

³⁵ *Javaslat a színháztörténeti és színháztudományi munkálatok gazdaságosabb megszerzéséről*. OSZMI Kézirattár, Hont-hagyaték.

Lektorátust szerveznek a külföldi cikkek és tanulmányok gyűjtésére és lefordítására, ehhez sikerül egy titkárnői státuszt engedélyeztetni, de egy összegző feljegyzésből megtudjuk, hogy 1957. januárjától például egy ideig nem jönnek többet az angol szaklapok. ³⁶ (A szovjet történetet írva inkább az meglepő, hogy eddig jöttek.)

A Múzeumi Tudományos Osztály ekkor még csak pár szobában működik a Kertész utcában, de legfontosabb tevékenységüként elindítják a (saját megnevezésükben) dokumentációs munkát, mely 1954-ben a színházi előadások létrehozásakor elvégzett azonnali értelmező-támogató háttérkutatót jelenti. Az éves jelentésekben sokáig visszatér a büszke számadat, hogy például „1957. februárjában 20 darabhoz nyújtottunk dokumentációs segítséget.” ³⁷ Akkor nem látszott, hogy a dokumentáció adja majd a Múzeum jogutódjának, a Színháztudományi Intézetnek a legnagyobb és legértékesebb archívumát: az előadásra épülő színháztörténeti adattárat.

A könyvtár hagyományos gyűjtőkönyvtári működést prognosztizál, a begyűjtött könyvek első listáját megőrizte a szövetségi irathalom. A lektorátus a szakcikkekén kívül drámákat is fordít, s listát készít külföldi darabokról a Szerzői Jogvédőnek, mely meg-

³⁶ „Az intézet negyvenkilenc külföldi folyóiratra fizethetett elő – így a napi munkához tartozott az *Arts*-tól az *Italian Theatre Review*-n, az *Opera News*-on, a *Slovensko Divadlo*-n, és a *Theater Heute*-n át a *Tyatralnaja Zsiznyig* tartó spektrum rendszeres szemlézése, a cikkek fordítása és átadása a Dokumentációs gyűjteménynek.” CSISZÁR Mirella, „Ömlesztett anyagból rendezett gyűjtemény: Székely György (1918–2012) a Magyar Színház Intézet élén”, hozzáférés: 2023.03.23, <https://oszmi.hu/hu/hirek/betekintoszinhazi-blog/omlesztett-anyagbol-rendezett-gyujtemeny>.

³⁷ TudOszt munkaterv, 7.

rendeli a drámaköteteket. A lektorátus az „érdeklődésre számot tartó” darabokat eljuttatja szinopszis vagy nyersfordítás formájában a színházakhoz.

A csúcsintézmény létrehozása

A magyar színháztudomány hagyománytörténetét tekintve a Szövetségi és a Múzeumi Osztály terveiben is szereplő dokumentációs tár létrehozása az igazi innováció, ennek működéséről tudunk a legtöbbet. 1957. március 5-én már a Tudományos Osztály vezetője Székely György, aki *Javaslatot* készít a Tudományos Osztály Munkarendjére, ügykezelésére („készült az osztályon dolgozó munkatársak elgondolásai, a már kialakult vagy kialakulóban lévő gyakorlati eljárások és a Népművelési Minisztérium előírásai alapján.”).³⁸ A Nemzeti Levéltárban a Szövetség dossziéja őrzi az 1957-ben készült *Javaslatot*, melynek címzettje ismeretlen, hiszen azokban a hetekben oszlatta fel a belügyminiszter a Szövetséget. Ekkoriban „az Országos Színháztörténeti Múzeumot és a Színházművészeti és Filmművészeti Szövetség Tudományos Osztályát összevonták, és az Ady mozi Filmmúzeummá való átalakításával Hont vezetésével létrehozták a Színháztudományi és Filmtudományi Intézetet.”³⁹ A szinte követhetetlenül zavaros helyzetben a még a Kertész utcai részlegben működő Tudományos Osztályt stabilizálja Székely programja. A program felismerhetően mutatja a mai működés alapjait: készülő előadásra fókuszáló dokumentálás, gyűjtés, adatrendezés.

Székely programja a „darabonkénti dokumentáció”-ra épül. Ennek létrehozására az indok is a színházak felől látszik: „egyesszínű darabok előadásához, az előkészítés segítésére összegyűjtött anyagok” sokfélék: elsődlegesen cikkek, kritikák, de fényképek

és végül műfaji elemzések adnak ki egy dossziét. Székely György bölcész végzettségű színházrendezőként figyel a színházak felőli érkező igényre. A dokumentáció mellett filmvetítéseket szervez az „az egyes színdarabok előkészítéséhez”, majd a „vetített-képes előadások”-at szétszórja a színházi nagyvárosokba, mert a Tudományos Osztály feladata továbbra is az, hogy „közvetlen és közvetett úton segítse a színház, film és rádióművészet színvonalának emelését”, és „javaslataival és hozzászólásaival szakmailag segítse az egyes kiadók színház- és filmvonalhoz való kiadási terveit, azok valóra váltását.” Összegezve: „A tudományos osztály munkáját eddigi szakaszában elsősorban a közvetlen segítség feladatainak elvégzése jellemezte.”⁴⁰ Így 1957 tavaszára pár hónap alatt 10 ezer kötetes szakkönyvtárat szervezett,⁴¹ 1800 cikket fordítottak „külföldi szaksajtóból”, 1945 utáni 50 előadás képi anyagát rendezték (köztük külföldi is, ez főleg szovjet előadásokat jelent),⁴² mindemellett elindítja a hanglez- gyűjteményt és a „magyar és külföldi lapkivágás-gyűjteményt”.⁴³

A Tudományos Osztály munkatársai a kezdeti években színházrendezők, dramaturgok, színészek. Az 1949-től 1956-ig tartó időszak munkatársai: Bojár Iván, scenikai dokumentációt készít, Csoma Sándor, Debreczeni Ferenc, Fejér Judit, Flescher Marika, cikk-katalógus rendbetevője, Göndör László (ő végzi a diavetítéses tájékoztató-előadásokat), Katona Ferenc, Márfi Károly, Mészöly elvtárs, Staud Géza, Thimár elvtársnő. A tudományos csúcsintézmény véglegesen a minisztérium működési rendjébe simul.

⁴⁰ HU-MNL-OL-P2143 2d 26t TUD_OSZT. feljegyzés dátum nélkül, 2. oldal (a továbbiakban: TudOszt feljegyzés).

⁴¹ CSISZÁR, „Ömlesztett anyagból...”.

⁴² TudOszt feljegyzés, 1.

⁴³ TudOszt feljegyzés, 2.

³⁸ HU-MNL-OL-P2143 2d 26t TUD_OSZT.

³⁹ CSISZÁR, „Ömlesztett anyagból...”.

Tudományos alapok

Már látjuk, hogy párhuzamosan ugyan két Tudományos Osztály működött, de összességében három Tudományos Osztályról beszélnek a források 1949–1957 között. Ez a három a Szövetség, a Főiskola és a Múzeum Tudományos Osztálya, tevékenységük, létük összegubancolódik. Metodikájukban azonos, hogy az elemző munka természetesen saját közege a színházi gyakorlat, hogy az álláspontok nyilvános dialógusban érlődnek, hogy a konfrontálódás, a vita présében fogalmazódnak meg a felismerések. A tudományos kutatás alapját a viták, kongresszusi plenáris előadások és hozzászólások lejegyzetelt szövegei adják. Ezekből a jegyzőkönyvekből kivonatot készítenek, tehát a viták, a szakma gyakorló része által tematizált kérdések lesznek a könyvtári-adattári rendszerezés alapjai. De nem a tudományos rendszerezésé. A Szövetség utolsó napjaiban is még úgy fogalmazzák, hogy az „elvi cikk kartonok finomítása még folyamatban van”,⁴⁴ hiszen a tudománygyakorlás messze kerüli az irodalom- vagy társadalomtudomány metodikáját, fogalomkészletét, a teoretizálás az alkotói kérdéseket az alkotói életművek feldolgozásával véli megválaszolhatónak.

A feljegyzésekből és a tervekből látjuk, hogy ennek a munkának az alapjait Hevesi Sándor életművének feldolgozása tette volna ki. Hevesi Sztanyiszlavszkij kortársa, a munka a Sztanyiszlavszkij-kabinet ismerős és otthonos hagyományokkal teli pandantja. Megállapítják, hogy Hevesi Sándor válogatott írásainak kiadása tovább nem halogatható, megtervezik, hogy a műfordító, drámaíró, rendező, dramaturg, színészképző tanár Hevesi miként kap önálló monográfiát. A Székely György iniciálta kutatás láthatóan a tudományos osztály legnagyobb projektje

lett volna: 7 fejezetre osztották Hevesi Sándor életművét, s a munkára három „megfelelőnek látszó kutató jelentkezett”: Hiszti Andor, Katona Ferenc, László Anikó, s erre a nagy Hevesi-olvasásra fűzték volna fel, kiegészítő mozzanatként, a magyar drámairodalom újraolvasását. Ez az újraolvasás modellezte volna a magyar drámatörténet alakulását – színházi bemutatókon átszűrve. Úgy tervezték, hogy az újraolvasást a Szövetség Tudományos Osztályának vezetésével a színházak dramaturgjai végzik majd el, s minden drámaíróhoz külön olvasó dramaturgot rendelnek. Az újraolvasás a darabok rövid tartalmi ismertetésével terjeszthető, az elemzések inspirálására konferenciákat fognak szervezni, „a mindenképpen kétséget kizáróan negatívan értékelt munkákról nem kell beható elemzést készíteni, de azokat is néhány sorban értékelni kell és indokolni kell a negatív véleményt.”⁴⁵ Ennek a Hevesire épülő drámakorpusz-kutatásnak az ideje leginkább az állandó jelenidő. A jelen 1945-től kezdődik, a feljegyzések sokszor dátum nélküliek, s 1954–55-ös tervekről már mintha múltidőben, 1956–1959-ről egyértelműen jövőidőben beszélnének. Bibliográfiai sorozatot, szakirodalmi bibliográfiákat készítenek 1945-től 1952-ig, majd a következő két évről összefoglalva. A tanulmányosorozatok két jelen idejű tematikára korlátozódnak: (1) Sztanyiszlavszkij és a szovjetek, (2) A magyar színház és a magyar film a felszabadulás után. Tervezik színészportrék kiadását, Major Tamás akar írni Somlay Artúrról, Kárpáti Aurél készíti elő Kántornét, Nagy Adorján Pethes Imrét. Válogatott kiadványokat terveznek a „magyar színházelmélet és történet ma is legelőbb szövegeiből”. De a kutatást modellező és stabilizáló Hevesi-kötet nem készült el, így a többi sem.

A Tudományos Osztály mellett elméleti összefoglaló műveket várnak a főiskola dramaturgjai tanszékétől is. Cikkgyűjteménye-

⁴⁴ HU-MNL-OL-P2143 2d 26t TUD_OSZT. Feljegyzés az 1957. februári munkáról, 2. oldal.

⁴⁵ TudOszt feljegyzés, 3.

ket a rendezés művészetéről, a színész neveléséről, a rendezőképzésről, Sztanyiszlavszkijról. Ezek közül csak Gáspár Margit *Az operett kérdései* című kis könyve jelent meg 1954-ben. Az elméleti írások között színházesztétika, díszlet- és jelmezfejlődés (sic), képi kifejezéstörténet, színházépület-történet szerepel. A szerzők között Debreczeni Ferenc, Lukácsy Sándor, Szöllösi Andrásné szerepel, látványos és intenzív munka terveit teszik le 1957 januárjában, amikor a Tudományos Osztály működését magába olvasztja a Múzeum. A kutatók nem kérdezik rá a tudomány, csak az osztály helyére, s mivel ezekben az években újra látható, hogy a tudomány rendje politikai rend, a Tudományos Osztály távol tartja magát a tudománytól. Erős szakmapolitikai akarat távol maradni a szovjet típusú akadémiától, távol az egyetemektől, közel a szakmához.

A tudomány rendszerén kívül

A távolmaradás a tudomány akadémikus rendjétől a Hont-féle tudománygyakorlat alapja. A magyar színháztudomány így az archiválásra épít, az alkotó informálása-felkészítése lesz a feladata. Ez a diszpozíció tudományos kérdésfelvetéseiben, tudományos szituáltságában is zárványhelyzetet modellez, amit az intézetté váló Tudományos Osztályt fenntartó struktúra csak megerősít. Azzal, hogy a színháztudomány a mindenkori minisztériumhoz, s nem a mindenkori akadémiához tartozik, kiszolgáló háttérintézményként működik, mely megrendeléseket teljesít. A Tudományos Osztály munkatársai közül többen pályaelhagyó színházrendezők (Székely, Staud, Németh az OSZK-ban), a Szövetséghez, s nem az egyetemekhez csatornázottak. Ezzel és ennyiben foglalható össze a Tudományos Osztály szerepe a magyar színháztudomány alakításában.

Éppen emiatt a távoli diszpozíció okán idézzük fel, mi minden nem jelenik meg a

Tudományos Osztály 1952-es munkatervében. Nem jelenik meg a tudományos reflexió, nem jelenik meg a nemzetközi tudományos közélet, még a szovjet sem. Sztanyiszlavszkij kizárólagos autoritásként szerepel, s miközben sokszor kiváló, aprólékos szerepelemzéseket olvashatunk, a konkrétumok körötti kontextus láthatatlan marad. Ez a korszak, a szocialista realizmus megfogalmazásának korszaka, a fantomrealizmus évtizedévé válik. Ekkor még nem látható sem a szovjet klasszikusok sora (Gorkij: *Anyá* kivételével), sem a klasszikus magyar dráma története, sem a kortárs népi demokratikus gyakorlat, csak a hivatkozási pontok óvatos keresése. A korábbi, akárcsak Hevesi Sándor által működtetett háló, melyben Gordon Craig, Adolphe Appia, Max Reinhardt is látható volt, szertefoszlik, és a szövetség tudományos terveiből egy új, szovjet kontextusépítés nagyívű akarata rajzolódik elénk, de magának a tudománynak a szabad kérdései nélkül.

A Tudományos Osztály a megalakulásától, 1952-től az intézetté válásáig, 1957-ig archiváló és gyűjtő feladatkört allokált magának, s a folytonos (realista) színházi gyakorlatban ez a dramaturg szerepkörét modellezi: a Tudományos Osztály megteremti és őrzi az előadás szöveg- és színházkulturális háttérét. S ez az a mozzanat, amit két évtized múlva, az egész folyamatot kezdeményező, átlátó Székely György felismer: a színháztudomány láttathatja az előadás felől a színház történetét, láttathatja gyakorlati szempontokból, elhagyhatja a drámatörténeti szempontrendet is.⁴⁶ 1958. februárjára végre a Krisztina körútra költözött a Hont Ferenc ambicionálta múzeum és intézet és annak Tudományos Osztálya, Székely György vezetésével. Ez a dátum politikatörténeti

⁴⁶ GAJDÓ Tamás, „Színháztörténet és a »tényleges« színház: Székely Györggyel beszélget Gajdó Tamás”, *Theatron* 1, 3. sz. (1999): 6.

fordulópont és a színháztudomány intézményesülésének fordulata is egyidejűleg.

Bibliográfia

BULLOCK, Philip Ross. „Staging Stalinism: The Search for Soviet Opera in the 1930s”. *Cambridge Opera Journal* 18, No. 1 (2006): 83–108.

<https://doi.org/10.1017/S0954586706002114>.

CSISZÁR Mirella. „Ömlesztett anyagból rendezett gyűjtemény: Székely György (1918–2012) a Magyar Színház Intézet élén”. Hozzáférés: 2023.03.23.

<https://oszmi.hu/hu/hirek/betekinto-szinhazi-blog/omlesztett-anyagbol-rendezett-gyujtemeny>.

FRAME, Murray. „Cultural Mobilization: Russian Theatre and the First World War, 1914–1917.” *The Slavonic and East European Review* 90, No. 2 (2012): 288–322.

<https://doi.org/10.5699/slaveasteurorev2.90.2.0288>.

GAJDÓ Tamás. „Színháztörténet és a »tényleges« színház: Székely Györggyel beszélget Gajdó Tamás”, *Theatron* 1, 3. sz. (1999): 3–9.

Gyorsírói jegyzőkönyv a Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség évi közgyűléséről – 1951. szeptember 9. *Jelzet: MNL OL 276. f. 89. cs. 396. őe*. In *1951. Források a magyar színházzal kapcsolatban*, szerkesztette JÁKFALVI Magdolna, KÉKESI KUN Árpád és RING Orsolya, 112–168. Budapest: Theatron Műhely Alapítvány, 2022.

GYULAI Pál. *Dramaturgiai dolgozatok*. Budapest: Franklin Társulat, 1908.

HÁY Gyula. „Előszó”. In *A magyar dramaturgia haladó hagyományai*, szerkesztette CSILLAG Ilona és HEGEDÜS Géza, 5–9. Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó, 1953.

HEVESI Sándor. *Az előadás, a színháztudomány, a rendezés művészete*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1965.

HONT Ferenc és BAJCSA András. „A magyar színészet hőskora”. *Diafilm*, 1956.

<http://diafilm.osaarchivum.org/public/?fs=2121&search=2&page=>.

JÁKFALVI Magdolna, KÉKESI KUN Árpád és RING Orsolya, szerk. *1951. Források a magyar színházzal kapcsolatban* (Budapest: Theatron Műhely Alapítvány, 2022).

<https://theatron.hu/theatron/1951-forrasok-a-magyar-szinhazszakmai-kozeletbol/>.

JÁKFALVI Magdolna. „Changes: The Rise of Theatre Studies as an Academic Discipline in Hungary”. *Theatron* 16, No. 4 (2022): 3–15. <https://doi.org/10.55502/the.2022.4.3>.

LORIGA, Sabina. „Történet- és életrajzírás a 19–20. században”. Fordította KOVÁCS Ákos András. *Korall*, 44. sz. (2011): 5–29.

NÉMETH Antal. „Mimográfia Sugár Károly Calibanjáról”. In *Új színházat!*, válogatta és szerkesztette KOLTAI Tamás, 50–56. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó, 1988.

POROGI Dorka. „Németh Antal igazolásainak feltáró bibliográfiájáról”. In *Németh Antal igazolásai 1945–1947*, szerkesztette POROGI Dorka, 8–11. Budapest: Theatron Műhely Alapítvány, 2022.

<https://theatron.hu/theatron/nemeth-antal-igazolasai-1945-1947-forraskiadvany/>.

RICOEUR, Paul. „Bevezető előadás: Tanulmányok az ideológiáról és az utópiáról”. In *Politikai antropológia*, szerkesztette ZENTAI Viola, 116–126. Budapest: Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, 1997.

SOLOVYOVA, Inna. „The Theatre and Socialist realism, 1929–1953”, in *A History of Russian Theatre*, edited by Robert LEACH and Victor BOROVSKY, 325–357. Cambridge: CUP, 1999.

TIRASZPOLSKÁJA, Nagyezsda Lyvovna. „Színpadi alakítások a »Revizorból«”. Részlet az *Orosz színháztudomány múltjából* című kötetből. *Színházi Tájékoztató* 1. sz. (1951): 38–45.

Levéltári források

NAGY Adorján levele a Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség elnökségének – 1950. *Jelzet: MNL OL P 2143-85. tétel. 1950.*

HONT Ferenc. *Javaslat a színháztörténeti és színháztudományi munkálatok gazdaságosabb megszervezéséről.* OSZMI Kézirattár, Hont-hagyaték.

HONT Ferenc naplója, 1–80. füzet. 1941–1979. Gépirat, PIM – OSZMI, kézirattár, Hont-hagyaték, GY/744. 9. füzet, 44–47. (1945. május 8.) HU-MNL_OL_P2143_2d_26t_TUD_OSZT_MUNKATERV_1955. január 7.
 HU-MNL-OL-P2143 2d 26t TUD_OSZT. Feljegyzés az 1957. februári munkáról.
 HU-MNL-OL-P2143 2d 26t TUD_OSZT., *Feljegyzés* (aláírás nélkül, dátum nélkül, kb. 1953).